

Kants oppgjør med gudsbevisene

Espen Ottosen

Timelærer, Fjellhaug Internasjonale Høgskole

eottosen@nlm.no

I en del nyateistisk litteratur brukes Immanuel Kants avvisning av gudsbevisene som et argument for ateisme. Henvisningen er urimelig. Først fordi Kant eksplisitt avviste ateismen. Dernest fordi argumentasjonen hans i stor grad bygger på hans generelle transcendentale filosofi som de samme nyateistene i liten grad forholder seg til. For det tredje fordi Kants avvisning av gudsbevisene kan møtes med gode motargumenter.

Nøkkelord: teistisk argumentasjon, ateisme, argument for Guds eksistens, Immanuel Kant, nyateistene, kantiansk filosofi

Innledning

Immanuel Kant (1724-1804) er kjent for å ha tatt et klart prinsipielt oppgjør med klassiske gudsbevis i *Kritikk av den rene fornuft*.¹ Han mente det bare eksisterer tre typer gudsbevis ”ut fra den spekulative fornuft” (A590/B618) og avviste alle sammen.² Disse kalte han for det ontologiske, det kosmologiske og det fysikoteologiske gudsbevis.

En rekke nyateister støtter seg til Kant når de hevder at gudsbevisene ikke overbeviser. Christopher Hitchens slår fast at Kant ”was able to make convincing arguments against any theistic presentation that depended upon reason”³. Richard Dawkins støtter seg til Kant for å avvise det ontologiske gudsbeviset, mens den britiske filosofen A. C. Greyling i en artikkel i *New Humanist* argumenterer for at Kant faktisk var ateist og viser til hans avvisning av gudsbevisene.⁴ Det er verdt å merke seg at Richard Dawkins henviser til denne artikkelen, men konkluderer med at en religiøs tro var ”almost inevitable” på Kants tid – som forklaring på at filosofen var ”a religious man”.⁵

Men det er ikke bare nyateister som er opptatt av Kants betydning for avvisningen av troen på Gud. Den kjente teistiske filosofen Alvin Plantinga starter sin bok *Warrented Christian Belief* med et eget kapittel om Kant. Der slår han fast at ”it seems to be widely accepted, among theologians, that Kant showed that reference to or thought about such a being (even if there is one) is impossible or at least deeply problematic”.⁶

Jeg vil i denne artikkelen først gi en overordnet presentasjon av Kants kritiske filosofi, primært slik denne utfoldes i hans mest kjente bok, *Kritikk av den rene fornuft*,⁷ og konsekvensene av denne for hans syn på gudsbevis og gudstro. Deretter vil jeg mer spesifikt presentere og vurdere hans argumentasjon mot gudsbevisene. Det bør i den forbindelse påpekes at det er krevende å vurdere argumentasjonen til Kant siden den både er kompleks og krevende. Filosofen Henry E. Allison, som er svært sympatisk innstilt til Kants filosofi, kaller like fullt det viktige kapitlet ”Om den rene fornufts ideal” for ”notoriously obscure”.⁸ Omtrent samme

vurdering fremsettes av Andrew Ward.⁹ Allison betegner dessuten antinomiene som ”extremely cryptic”.¹⁰

Kants grunnleggende skepsis

Kants avvisning av gudsbevisene er en integrert del av hans såkalte transcendentale filosofi. Selv om Kant særlig drøfter de spesifikke gudsbevisene i siste del av *Kritikk av den rene fornuft* – i den transcendentale dialektikk – finnes det også en rekke referanser til tematikken i bokens første del (se for eksempel Axiv, A3/B7, B18, B71, A74/B99, A243/B301).

I den første utgaven av *Kritikk av den rene fornuft* slår Kant fast i forordet at fornuften er belastet med spørsmål den ikke kan besvare ”fordi de overgår alle dens evner” (Avii). Han hevder at dette blant annet gjelder ”nødvendigheten av en første begynnelse av verden” (Axiv), men nevner ikke forestillingen om Gud. I forordet til den omarbeidede utgaven av *Kritikk av den rene fornuft* skriver Kant imidlertid: ”Jeg kan altså, hva angår den nødvendige praktiske bruk av min fornuft, ikke en gang anta Gud, frihet og udødelighet dersom jeg ikke samtidig fratrar den spekulative fornuft dens pretensjoner om grenseløse innsikter” (Bxxx).

Kants grunnposisjon er altså at den spekulative fornuft ikke er i stand til å vurdere Guds eksistens – men som vi skal se senere tenker han annerledes om den praktiske fornuft. Særlig i kapitlet ”Om den rene fornufts ideal” (A568/B596–A704/B732) utdyper han hvilke begrensninger den spekulative fornuft har med hensyn til gudsbevisene. Men også de såkalte antinomiene er svært relevante for spørsmålet om Guds eksistens – og da særlig om Gud kan tenkes som ”første årsak” eller ”første beveger” – da disse skal vise ”that any pure rational doctrine of the world’s constitution is led inevitably,

through a system of cosmological ideals or pure concepts of reason, into contradictions”.¹¹

For Kant er sann kunnskap avhengig av en kombinasjon mellom menneskets *aprioriske* intuisjon og sanseerfaringen: ”Tenkning uten innhold er tom, og anskuelse uten begreper er blind” (A51/B75). Fordi ideen om Gud mangler empirisk grunnlag sørger den bare for ”tom” kunnskap (A486/B514). ”Den rene fornuft”, som er det vi står overfor når den spekulative fornuft ikke bygger på konsepter hentet fra empirien (A 321/B378), gir oss ikke annet enn ”en naturlig og uunngåelig illusjon” (A297/B354). Dette gjelder blant annet ideen om Gud. I Kants oppsummering av sin kritikk av blant annet gudsbevisene i den transcendentale dialektikk, påpeker han at denne delen av boken egentlig ikke var nødvendig fordi han allerede har påvist at de transcendentale ideene (om sjelen, Gud og verden) ”dreide seg om en kunnskap som intet menneske noensinne vil komme i besittelse av” (A703/B731). Kant er således også skeptisk til Descartes’ ”Cogito ergo sum” fordi ideen om at det finnes et ”jeg” eller et ”selv” som står bak tenkningen, ikke kan forsvares (A345/B403).

Kants første utgave av *Kritikk av den rene fornuft*, som utkom i 1781, fikk en ganske negativ mottakelse. Enkelte hevdet at han fremsto som en talsmann for idealismen, altså var avvisende til menneskets mulighet for å tilegne seg sann kunnskap om den ytre verden. Filosofen J.G.H. Feder påsto at boken var ”a restatement of Berkeley’s idealism, reducing all objects to our own sensation and leaving the real existence of any objects beyond our own representations entirely unknown”.¹²

Det er grunn til å tro at det blant annet var denne tolkningen som fikk Kant til å skrive en oppdatert utgave.¹³ I denne kom

det også inn et eget kapittel med overskriften "Gjendrivelse av idealismen" (B 274-79). Her ser vi at Kant avviste både "Descartes' problematiske idealisme" og "Berkeleys dogmatiske idealisme", men blant lesere og fortolkere av Kant er det uenighet om hvor sterk hans skeptiske grunnholdning var, hvordan han plasserer seg mellom realismen og idealismen, og hva skillet mellom sanseerfaringen og "tingene i seg selv" reelt innebærer.¹⁴ I et mye diskutert sitat påpeker han at "at alt som blir anskuet i rommet eller tiden, følgelig alle gjenstander for en mulig erfaring, ikke er noe annet enn fremtredelser, det vil si blotte forestillinger som, slik som de blir forestilt som utstrakte vesener eller rekker av forandringer, ikke i seg selv har noen begrunnet eksistens utenfor våre tanker" (A491/B519). Vektlegges de siste tre ordene, er det lett å konkludere med at Kant faktisk avviser eksistensen av en reell ytre verden.¹⁵ På den annen side hevder han i sin kritikk av idealismen at vi kan ha sikrere kunnskap om den ytre verden enn våre indre tilstander (B276).¹⁶

En av vår tids fremste fortolkere av Kant, Henry F. Allison, påpeker at de fleste tolker Kants skille mellom sanserfaringen og "tingene i seg selv" som "two ontological distincts sets of entities". Selv hevder Allison – som kaller sin bok om Kants transcendentale filosofi for "An Interpretation and Defense" – at forskjellen bør forstås som "two ways of *considering* things".¹⁷ En slik tolkning innebærer at Kants skjelning primært sees som epistemologisk, ikke metafysisk (og ontologisk). Dermed blir Kant ingen sterk skeptiker; hans transcendentale filosofi avviser ikke at det finnes en ytre, objektiv verden, men problematiserer menneskets mulighet til å erkjenne den ytre verden slik denne faktisk er. Vi kan ikke se på verden med et "God's-eye view of reality".¹⁸

Det er en kjent sak at Kant hevder at han ble "vekket" av Humes erkjennelsesteori, som han opplevde var for vitenskapsfiendtlig – blant annet siden Hume avviste at vi kunne fastslå årsaksforhold.¹⁹ I følge Hume kunne vi ikke vite mer enn at noe ofte skjedde før noe annet. Kant var dessuten dypt imponert over Newtons fysikk og var god kjent med sin tids oppdaterte vitenskap. Denne kunnskapen fikk også betydning for hans filosofi, men gjør den dermed sårbar for ny naturvitenskaplig kunnskap. Når filosofen Kenneth R. Westphal går gjennom Kants betydning for moderne analytisk filosofi er reservasjonene mange:

From the outset, analytic philosophy rejected Kant's contention that some synthetic propositions can be known a priori. The antimetaphysical bent of analytic philosophy opposed Kant's apparently metaphysical form of transcendental idealism. The anti-naturalism involved in pure conceptual analyses, especially within epistemology, opposed Kant's cognitive psychology. Powerful new logics developed by Frege, Russell and Whitehead, and modern algebra appeared to discredit Kant's understanding and use of logic in the first Critique. Einstein's use of Riemannian geometry within Relativity Theory appeared to discredit Kant's commitment to Euclidean geometry, its spatial constructions, and his Euclidian account of our spatial form of outer intuition. The strategy of dividing, isolating, and resolving philosophical puzzles piecemeal opposed Kant's systematic approach.²⁰

Riktignok hevder Westphal også at motsetningen mellom Kant og den analytiske filosofi ikke trenger å være uoverkommelig. Han viser at enkelte moderne filosofer har vært inspirert av Kant eller benyttet

deler av hans tenkning – som C. I. Lewis, Wilfrid Sellars og, ikke minst, Peter F. Strawson. Like fullt er det grunnlag for å hevde at Kant har møtt betydelig motstand fra dagens analytiske filosofi. Allison påpeker at “Kant’s transcendental idealism proper, with its distinction between appearances and things in themselves, remains highly unpopular”.²¹ Påstanden kommer altså fra en støttespiller av Kant.

Kants oppgjør med gudsbevisene kan vanskelig vurderes isolert fra hans grunnleggende filosofiske tenkning. Tvert i mot skyldes avvisningen av alle gudsbevis at Kant har en svært begrenset tiltro til metafysikkens mulighet. Det er ingenting som tilsier at nyateister som Richard Dawkins og Christopher Hitchens deler samme skepsis.

Kants gudstro

Når dagens filosofer skriver om gudsbevisene, blir Kant og Hume ofte nevnt i samme åndedrag. Den teistiske filosofen Richard Swinburne, som i boken *The Existence of God* gir en positiv vurdering av ulike gudsbevis, skriver i sin innledning at filosofer flest hadde en kristen tro helt opp til 1800-tallet. Han fortsetter:

By the nineteenth century, however, philosophical theology began to feel the powerful skeptical influence of Hume and Kant. These philosophers produced principles designed to show that reason could never reach justified conclusions about matters much beyond the range of immediate experience, and above all that reason could never reach a justified conclusion about the existence of God.²²

Like fullt kan ikke Kant uten videre tas til inntekt for ateistisk argumentasjon. David Hume fremsto i sin levetid som skeptisk til filosofiske argumenter for Gud, men første etter hans død ble det klart at han

antagelig forkastet selve gudstroen.²³ Helt annerledes var situasjonen for Kant. ”Kant was no atheist, and was perturbed by Hume’s posthumous *Dialogues on Natural Religion*”, skriver Roger Scruton.²⁴ For Kant var gudstro avgjørende for et etisk høyverdig liv, og ateismen blir eksplisitt fordømt fordi den ”corrupts the moral character”.²⁵ På den bakgrunn er det neppe riktig at Kant egentlig ikke var opptatt av å koble sin etikk til troen på Gud – slik Richard Dawkins hevder.²⁶

Kants avvisning av gudsbevisene skyldes altså ikke ateisme, men rett og slett hans overbevisning om at disse ikke var filosofisk holdbare. På bakgrunn av den spekulative fornuft fremstår Kant som agnostiker; metafysikken kan verken påvise eller avvise at Gud eksisterer. Videre påpeker Kant, i forbindelse med sin avvisning av gudsbevisene, at han ”måtte dermed oppheve viten for å få plass til troen” (Bxxx). Påstanden viser en viktig forskjell mellom Kants forhold til gudstroen og Humes religiøse skeptisisme. For Kant var det fortsatt plass for Gud.

Mot slutten av *Kritikk av den rene fornuft*, etter at Kant har avvist de tre gudsbevisene han mener eksisterer, skriver han et appendiks med tittelen ”Om den regulative bruk av den rene fornufts ideer” (A642/B670-A668/B697). Der er konklusjonen at selv om ideene om Gud, om sjelen og om verden ikke har ”en konstitutiv bruk” kan disse likevel ha ”en fortreffelig og uunnværlig nødvendig regulativ bruk” (A644/B672). I forordet til den reviderte utgaven av *Kritikk av den rene fornuft* skriver han om den rene fornufts viktighet for moralen (Bxxv). Som kjent hevder han i *Kritikk av den praktiske fornuft* at vi må forutsette Guds eksistens for å kunne tenke koherent om menneskets søken etter det høyeste gode.²⁸ Troen på Gud kan altså ikke rettferdiggjøres fornufts-

messig, fordi vi mangler sanseerfaring, men moralsk erfaring gjør gudstroen nødvendig. Kants skepsis til et fornuftsmessig forsvar for Gud er blitt videreført av mange teologer, blant disse John Hick og Gordon Kaufman.²⁹

Til slutt i denne sammenheng bør det påpekes at Kant også formulerer seg noe kryptisk når han skal forklare hva det vil si at ideen om Gud kan fungere som regulativ.³⁰ Å beskrive presist forskjellen mellom den spekulative fornuft og den praktiske fornuft er utfordrende. Det bør føyes til at Kants gudsbilde, og dermed hans egen gudstro, befant seg i tydelig opposisjon til offisiell luthersk lære – som han selv var godt kjent med. I boken *Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* fra 1792 avviste Kant eksplisitt en rekke kristne dogmer ut fra en filosofisk analyse.³¹

Oppgjøret med det ontologiske gudsbevis

Kant er svært kjent for sitt oppgjør med det ontologiske gudsbevis. Dette gudsbeviset knyttes gjerne til teologen Anselm (1033-1109). Argumentet er deduktivt og avhenger ikke av empiri. For å si det kort er argumentet at "the idea of perfection entails existence".³² Både Descartes og Leibniz forsvarte ulike versjoner av det ontologiske argumentet, men det er verdt å merke seg at Thomas Aquinas ikke benyttet argumentet i sine "fem veier". Også på Kants tid var argumentet omstridt og i følge Schopenhauer trengte ikke Kant "to write the *Critique of Pure Reason* in order to refute the ontological argument".³³

Mange har latt seg overbevise av Kants oppgjør med det ontologiske gudsbevis. En medvirkende årsak er nok at deler av argumentasjonen hans er enkel å gripe. Det gjelder blant annet eksemplet om at "hundre virkelige daler omfatter slett

ikke noe mer enn hundre mulige daler" (A599/B627). Kant oppsummerer sin kritikk slik:

Jeg kan tenke en ting ved hjelp av hvilke som helst og så mange predikater jeg bare vil (selv i den gjennomgående bestemmelse) så kommer det ikke det minste i tillegg til tingen ved at jeg også føyer til: Denne tingen *er*. Hvis så dette var tilfellet, ville det eksistere noe mer, og ikke det samme som jeg hadde tenkt i begrepet, og jeg kunne ikke si at akkurat gjenstanden for mitt begrep eksisterte. (A600/B628)

Argumentasjonen til Kant innebærer en avvisning av det grunnleggende premisset som det ontologiske gudsbeviset hviler på, nemlig at eksistens er en egenskap. Han viser blant annet til påstanden om at en trekant har tre vinkler "er absolutt nødvendig" (A593/B621), men avviser at vi dermed har sagt noe om nødvendig eksistens; vi fastslår bare at en trekant som *eventuelt* eksisterer vil ha tre vinkler. I følge Scruton foregriper Kant "a doctrine of modern logic".³⁴ Selv om Kant delvis bygger på Leibniz' tankegang om forholdet mellom eksistens og egenskap, og Leibniz slutter seg til det ontologiske argumentet, konkluderer Kant altså motsatt. Han mener spørsmålet om noe eksisterer ikke kan fastlegges gjennom apriorisk argumentasjon – noe det ontologiske argumentet forutsetter.

Enkelte moderne teistiske filosofer har forsvart det ontologiske argument, blant dem Alvin Plantinga og Robert E. Maydole.³⁵ Plantinga har blant annet argumentert med at det høyeste vesen ikke bare må ha eksistens, men nødvendig eksistens, noe som altså er en egenskap. Richard Swinburne hopper derimot over dette argumentet, og mener at de største teistiske filosofene "have on the whole rejected ontological arguments"³⁶. Selv er

jeg skeptisk til argumentet og slutter meg til følgende konklusjon: "Something seems to be seriously wrong with an argument that (...) moves from a premise about *ideas* in our minds to establishing something exists in *reality*."³⁷

Oppgjøret med det kosmologiske gudsbevis

Svært mange filosofer har støttet en eller annen form for det kosmologiske gudsbevis. Platon, Aristotles, Maimonides, Anselm, Scotus, Spinoza, Leibniz og Locke er blant disse.³⁸ Men argumentasjonen er likevel forskjellig. Det er vanlig å hevde at kosmologiske gudsbevis finnes i tre hovedvarianter:

The *kalam* cosmological argument for a First Cause of the beginning of the universe; the thomist cosmological argument for a sustaining Ground of Being of the world; and the Leibnizian cosmological argument for a Sufficient Reason why something exists rather than nothing.³⁹

Det finnes viktige forskjeller mellom de ulike versjonene. For eksempel er ikke Aquinas' argumentasjon avhengig av at universet har en begynnelse, men er et "atemporal" kosmologisk argument.⁴⁰ Derimot har William Lane Craig koblet Kalam-argumentet til Big Bang-teorien og hevdet at empirien som tilsier at universet har en begynnelse gjør det plausibelt å postulere en årsak til universet utenfor det samme universet. Uansett blir et spørsmål om kritikken Kant fremfører mot det kosmologiske gudsbevis rammer alle versjonene. Allison skriver om Kants avvising at "one could discuss each of these objections at length and perhaps defend certain versions of the cosmological proof against at least some of them".⁴¹

Før Kant tar et spesifikt oppgjør med det kosmologiske gudsbevis, legger han et

grunnlag for sin argumentasjon gjennom fire såkalte antinomier. Disse består av fire ulike teser som kontrasteres mot fire antiteser. Disse står i konflikt med hverandre når de blir forsøkt begrunnet ut fra "the common presupposition of the dogmatist and empirist".⁴² Årsaken er at det "ligger et tomt og kun innbilt begrep til grunn for de kosmologiske ideene" (A490/B519). Konflikten mellom tesene og antitesene som antinomiene åpenbarer, viser i følge Kant viktigheten av å skille mellom sanseerfaringene våre og tingene i seg selv, og er således et indirekte argument for transcendent idealisme (A490/B519-A497/B525).⁴³ Uten sanseerfaring har ikke fornuften tilstrekkelig grunnlag (A582/B610, jfr. også A567/B595).

Den første antinomialen berører spørsmålet om verden er avgrenset i tid og rom, noe tesen bekrefter og antitesen avviser. Tesen lyder: "The world has a beginning in time, and in space it is also enclosed in boundaries." (A426/B454-A4427/B455). Men Allison mener at argumentene Kant benytter bygger på tilfeldige forutsetninger og har fått liten støtte.⁴⁴ Han viser blant annet til kritiske innvendinger fra filosofer som Russell, Strawson, Moore og Bennett. Hvilke konkrete argumenter bruker så Kant for å avvise tesen om at verden har en begynnelse? Jo, han mener at vi da må forestille oss en tid hvor verden ikke var, altså "en tom tid":

Men nå er i en tom tid ingen tilblivelse av noen som helst ting mulig, fordi ingen del av en slik tid har i seg selv før en annen del, en eller annen betingelse som kjennetegner eksistens snarere enn ikke eksistens (man kan anta at den oppstår av seg selv eller gjennom en annen årsak). Altså, i verden kan riktig nok mang en rekke av ting begynne, men verden selv kan ikke ha

noen begynnelse, og er altså med hensyn til den forgagne tid uendelig. (A427/B455)

Det er vanskelig å se at denne logikken er tilstrekkelig overbevisende. En innvending er at det rett og slett ikke fantes noen "tom tid" før universets begynnelse, men at tiden ble til samtidig med at universet begynte å eksistere. Slik tenker både Augustin og Leibniz.⁴⁵ Dernest er det litt uklart om Kant faktisk argumenterer for at verden ikke kan ha en begynnelse. Allison mener at Kant muligens ikke vil påpeke annet enn at "the question why it [the universe] began at one time rather than another is unanswerable."⁴⁶ Også Plantinga hevder at Kant bare påstår at det ikke fantes en spesifikk grunn for Gud "to create the world at *one* moment than at any *other*."⁴⁷ Selv svarer han at Gud rett og slett kunne valgt et tilfeldig tidspunkt.

Både tredje og fjerde antinomi har en viss betydning for spørsmålet om "en første årsak".⁴⁸ Den tredje handler om fri vilje kontra naturens lover, mens den fjerde dreier seg om hvorvidt det eksisterer et "absolutt nødvendig vesen" (A452/B480-A460/B488) enten som årsak til verden eller som en del av den. Allan Wood mener Kant i den fjerde antinomien kanskje primært forholder seg til ideene til Spinoza og Baron d'Holbach om materiens nødvendige eksistens,⁴⁹ men det skal sies at Kant spesifikt knytter den fjerde antinomien til det kosmologiske argument (A456/B484).

Spørsmålet om et nødvendig eksisterende vesen må tenkes som årsak til verden, blir gjenstand for spesifikk argumentasjon i "Det rene fornufts ideal" (A567/B595-A704/B732). Kant viser spesifikt til Leibniz' bruk av dette gudsbeviset og presenterer beviset slik: "Når noe eksisterer, må også et absolutt nødvendig vesen eksistere" (A604/B632). Det viser at Kant

primært gjør det kosmologiske bevis – som det ontologiske – til et spørsmål om "nødvendig eksistens." Det henger nok igjen sammen med at Kant er på jakt etter gudsbevis som gir "apodiktisk sikkerhet" (A624/B652), altså er deduktivt tvingende.

Det er påfallende at Kants argumenter mot det kosmologiske gudsbevis fremstår svært summariske. Selv hevder han at årsaken er at det er gjemt mange dialektiske forutsetninger i det kosmologiske gudsbevis som enkelt kan oppdages og ødelegges. Av den grunn siterer han bare noen av disse og overlater til leseren å undersøke temaet nærmere (A609-10/B637-38). Deretter presenterer han kort fire ulike anklager mot gudsbeviset som han utvilsomt ser som "merely a sample of a potentially much longer litany of philosophical sins committed by the cosmological proof."⁵⁰

Når Kant velger en slik innfallsvinkel, er en viktig årsak at han mener å ha påvist gjennom den transcendentale idealisme at det kosmologiske gudsbevis er fåfengt. Dette går også tydelig frem av to innholdsrike innledende avsnitt i "Den rene fornufts ideal" der Kant blant annet påpeker at det å forholde seg til Gud, som en transcendental ide, innebærer å "overskride grensene for sin bestemmelse samt hva som er tillatelig" (A580/B608).

Det er verdt å merke seg at når Kant gjengir det kosmologiske argumentet forholder han seg ikke spesifikt til spørsmålet om hvorvidt verden har en begynnelse, bare til det faktum at verden faktisk eksisterer. Han påpeker videre at dette gudsbeviset, i motsetning til det ontologiske, starter med erfaringen (A605/B633). Men denne erfaringen kan vanskelig sies å være informert av naturvitenskapen; å påstå at verden finnes er ikke annet enn "basic common sense" (noe Kant også under-

streker, jfr. A614/B642). Kants første spesifikke argument mot det kosmologiske gudsbevis presenteres slik:

Den transcendentale grunnsetning om å slutte fra det tilfeldige til en årsak. En grunnsetning som kun har betydning innen sanseverdenen, som ikke engang har noen mening utenfor denne. For det rent intellektuelle begrepet om det tilfeldige kan ikke frembringe noen syntetisk slutning, slik som setningen om kausalitet. Og grunnsetningen om kausalitet har slett ingen betydning og intet kjennetegn for sin bruk foruten i sanseverdenen, men her skulle den jo nettopp tjene til å komme ut over sanseverdenen. (A609/B637)

Bare i dette korte avsnittet ser vi at Kant henviser til en rekke temaer som han har behandlet grundig tidligere i *Kritikk av den rene fornuft*. Det gjelder forholdet mellom årsak og virkning og at fornuften ikke kan vite noe om det som befinner seg utenfor sansene våre – der en eventuell Gud eksisterer. Uansett er det åpenbart at argumentasjonen til Kant er sårbar for innvendinger som bygger på en mer helhetlig problematisering av (deler av) hans filosofi.

Richard Swinburne avviser, når han skriver det kosmologiske argumentet, at vi står overfor et slags deduktivt tvingende bevis. Derimot vil han undersøke ”how much force it has” – som et induktivt argument.⁵¹ Det anser jeg for å være et fruktbart utgangspunkt. Vi bør kunne vurdere om argumentet sannsynliggjør at det finnes en årsak til universet ”utenfor” universet.⁵² Her finnes flere mulige argumenter. Det går an å vise til Aquinas sine veier for å etterlyse en ikke-kontingent årsak til alt kontingent. Eller vi kan henvisse til Big Bang for å etterlyse ”et eller annet” som årsak til denne hendelsen. Enkelte har, som astrofysikeren Fred Hoyle,

vært negativ til teorien om Big Bang fordi den høres religiøs ut.⁵³

Kant kunne tale om ”rommets uendelighet” (A622/B650). I dag vil astrofysikere snakke om et univers som stadig utvider seg. Det er stor enighet om at vårt univers ble til ved et Big Bang, men det debatteres om universet, i absolutt forstand, har en begynnelse. For eksempel innebærer den såkalte ”Oscillating Universe model” at ”the universe goes through repetitive cycles of expansion and contradiction”.⁵⁴ Slik sett er jeg, i likhet med Kant, skeptisk til å tenke at empiri kan gi absolutte gudsbevis. Her vil de endegyldige konklusjonene vente på seg. Men like fullt må ulike totalforklaringer på universet, inkludert å henvise til Gud som den ytterste årsak, vurderes i lys av empirisk kunnskap. Og noen forklaringer vil kunne sies å være mer sannsynlige, og fremvise mer koherens, enn andre.

Oppgjøret med det fysikoteologiske gudsbevis

Det fysikoteologiske argumentet, som viser til Gud som årsak til ”beskaffenhets og anordningen av tingene i verden” (A620/B648), er således et argument fra ”design” til en ”designer”.⁵⁵ Dette er det gudsbeviset Kant taler mest positivt om: ”Det er det eldste, klareste og det som er mest i samsvar med menneskets allmenne fornuft” (A623/B651).⁵⁶

På den bakgrunn er det noe paradoksalt, kanskje, at mye litteratur om Kants avvisning av gudsbevisene bruker liten plass på akkurat dette gudsbeviset.⁵⁷ Årsaken er antagelig at fremveksten av evolusjonslæren. Når Kant taler om at dette gudsbeviset vektlegger han at naturen har ”mål og hensikt” (A623/B651). Men det vil mange i dag problematisere. Isteden vil det hevdes at evolusjonslæren viser oss at ”the apparent purposiveness”

i naturen kan "be accounted for by us as the natural outcome of the universal empirical laws of physics alone".⁵⁸ I tillegg kan det også problematiseres at verden faktisk fremviser en "umåtelig skueplass av mangfoldighet, orden, hensiktsmessighet og skjønnhet" (A622/B650), slik Kant hevder. For er ikke naturen også brutal og ufullkommen?

Nå konkluderer Kant med at heller ikke det fysikoteologiske gudsbevis er holdbart. Han hevder at det å bygge bro fra årsakskjeder som vi faktisk kan observere til "et intelligibelt vesen som ikke er innebefattet i denne rekken" (A622/B650) er umulig. I tillegg mener Kant at gudsbeviset er avhengig av både det kosmologiske gudsbevis og det ontologiske.

Etter min vurdering er Kants avvisning av det fysikoteologiske gudsbevis utilstrekkelig. Det bør være mulig å drøfte om naturens orden eller kompleksitet peker i retning av en intelligent årsak uten å gjøre dette til et spørsmål om apriorisk bevisførsel for et nødvendig eksisterende vesen. Men det forutsetter, som påpekt, at gudsbevisene ikke sees på som deduktivt tvingende, noe Kant har som utgangspunkt.

Uansett vil det å forsvare et fysikoteologisk gudsbevis i vår tid kreve en helt annen argumentasjon enn den Kant forholder seg til. På den ene siden vil det på noen områder være mindre aktuelt å henviser til fenomener i naturen som peker i retning av en designer. Det skyldes evolusjonslæren, men også vår tids kunnskap om at universet består av milliarder av stjerner der lite ligger til rette for intelligent liv. På den annen side står også "design"-argumenter i dag sterkt, ikke minst de som er knyttet til en fininnstilling av universet. Denne typen argumentasjon har særlig blitt aktuelt de siste tiårene.⁵⁹ Det er vanskelig å se at Kants argu-

mentasjon mot det fysikoteologiske argumentet har noen særlig relevans for dagens debatt om fininnstilling.

Sammenhengen mellom gudsbevisene

Mange fortolkere av Kant er opptatt av at han hevder at det ontologiske gudsbevis ligger til grunn for alle gudsbevisene. For eksempel sier han i sin gjennomgang av det fysikoteologiske gudsbevis: "Til grunn for det fysikoteologiske bevis om eksistensen til et eneste urvesen som det høyeste vesen, ligger følgelig det kosmologiske, og til grunn for dette igjen ligger det ontologiske gudsbevis" (A630/N658). Det bør dog sies at avhengigheten mellom gudsbevisene fra Kants side er tenkt noe gjensidig. Michelle Grier skriver at Kant "seems to suggest that (...) the ontological argument presupposes the cosmological one" og konkluderer med at "one cannot accept one of them without being committed to the other".⁶⁰

Sentralt for Kant er tanken om at det å vise til en årsak for skaperverket ikke nødvendigvis betyr å vise "ens realissimum", altså til Gud. "Hvilke egenskaper dette vesen har, kan den empiriske bevisgrunn ikke si noe om" (A606/B634). Av den grunn mener Kant at det kosmologiske gudsbevis er avhengig av det ontologiske. Å gi skaperverkets "første bevegelse" eller "første årsak" en reell beskrivelse skjer ved å hente informasjon fra det ontologiske gudsbeviset om at vi står overfor det høyeste vesen.⁶¹

Kants kobling mellom det ontologiske gudsbevis og det kosmologiske gudsbevis er blitt kritisert av mange. Allison skriver at Kants forsøk på å "carve out space for the concept of a necessarily existing being as a *cosmological* idea, that is, one connected with the thought of the totality of appearances, remains deeply problematic".⁶² Det kan også hevdes at å koble sam-

men det ontologiske gudsbevis og det kosmologiske gudsbevis er urimelig fordi disse er grunnleggende forskjellig – det ene er apriorisk, det andre aposteriorisk. Peterson m.fl. mener Kants argument bygger på en misforståelse. Mens det ontologiske gudsbevis gjør Guds eksistens til en logisk nødvendighet, viser det kosmologiske gudsbevis til en nødvendighet "in sense of ontological or factual necessity".⁶³ Det er verdt å merke seg at nyateisten Christopher Hitchens ikke viser til denne debatten. I boken *God is not Great* slår han bare fast at Kant viste at det kosmologiske gudbeviset "only restated the ontological argument",⁶⁴ som om spørsmålet dermed er avgjort.

Etter min vurdering går det an å drøfte muligheten for en "første årsak" eller "første beveger", når vi vurderer universets eksistens og beskaffenhet, uten å bringe inn det ontologiske gudsbevis. Derimot er det et poeng at et kosmologisk gudsbevis ikke nødvendigvis identifiserer en eventuell årsak til universet som en allmektig Gud. Som Grier noe nøkternt påpeker: "No experience of any kind is sufficient to present us with an object that matches this description".⁶⁵ Slik sett kan det hevdes at en beskrivelse av den "første årsak" som nødvendig eksisterende, allmektig og selvtilstrekkelig "låner" argumenter fra det ontologiske argumentet.

I dag vil fysikalismen⁶⁶ argumentere for at det eneste som eksisterer er det naturvitenskapen forholder seg til. I møte med en slik tankegang vil alle argumenter som tilsier at vi trenger en årsak til at verden eksisterer – utenfor naturen – være av interesse, selv om en eventuell årsak ikke identifiseres som et vesen med nødvendig eksistens. Kant ser ut til å tenke at for eksempel det kosmologiske gudsbeviset bare fungerer hvis det knytter skaperverkets begynnelse til en evig, selvtilstrekke-

lig Gud – den høyeste virkelighet. Men jeg vil avvise at argumentet bare er av interesse hvis det kan identifisere en slik Gud. Det kan være relevant hvis det for eksempel kan vise at fysikalismen mangler plausible svar på hva som ligger til grunn for universets begynnelse og/eller eksistens.

Avslutning

Immanuel Kants oppgjør med gudsbevisene har hatt stor betydning og gjennomslag. Også mange nyateister viser til Kant for å begrunne sitt ateistiske ståsted. De tar imidlertid sjelden høyde for at Kant er svært omstridt – og at deler av hans argumentasjon må betegnes som både kryptisk og vanskelig tilgjengelig.

Jeg har også vist til at det blir debattert hvor grunnleggende Kants skepsis var. Uansett må vi konstatere at hans oppgjør med gudsbevisene ikke bare skyldes en påvisning av svakheter ved disse gudsbevisene, men også er en konsekvens av hans filosofiske grunnholdning. Ifølge Kant kan den spekulative fornuften ikke vite noe om hva eller hvem som eventuelt befinner seg utenfor tid og rom. Som metafysiker var Kant prinsipielt agnostisk. I tillegg var han svært kritisk til ateismen. Når nyateister viser til Kant blir disse to posisjonene sjelden understreket.

I dag vil de fleste teistiske filosofer tenke at gudsbevisene bør betraktes som induktive argumenter som (muligens) kan sannsynliggjøre eksistensen av en Gud. Dette var ikke Kants utgangspunkt. Hans spørsmål var om fornuften kunne finne frem til sikker kunnskap om Guds eksistens. Det betyr imidlertid ikke at hans avvisning av gudsbevisene kan tas til inntekt for moderne ateistisk scientisme eller fysikalisme. Kant nøyer seg med å mene at å bevise Gud er en fornuftsmessig umulighet. Men hva med å vurdere om ulike

gudsbevis, forstått som et (av muligens flere) gudsargumenter(er), kan sannsynliggjøre at det finnes en Gud? Jeg mener at når et alternativ til gudstro i dagens debatt er en form for fysikalisme, vil det være interessant å drøfte sannsynligheten for at en ”første årsak” til universet, om denne forstås temporær eller ikke.

For Kant er det avgjørende å påvise at de ulike gudsbevisene er gjensidig avhen-

gig av hverandre, og at henvisningen til et ”absolutt nødvendig vesen” er et nødvendig premiss for alle slike bevis. Denne argumentasjonen får imidlertid liten støtte og jeg har vist til ulike innvendinger. Det betyr at selv om Kants avvisning av det ontologiske gudsbevis får støtte, er ikke konsekvensen at han har lyktes i en generell avvisning av alle fornuftsmessige argumenter for Guds eksistens.

Noter

1. Alle sitatene fra *Kritikk av den rene fornuft* i denne artikkelen er hentet fra oversettelsen til Steinar Mathisen, Camilla Serck-Hanssen og Øystein Skar (Oslo: Pax Forlag A/S, 2005).
2. Påstanden om at det bare finnes tre gudsbevis er for øvrig svært kontroversiell. Richard Swinburne hevder i *The Existence of God* (Oxford: Oxford University Press, 2004), side 11: “In fact there can quite clearly be many different arguments under each heading that are so different from each other that it would be misleading to call them forms of the same argument at all.”
3. Christopher Hitchens, *God is not Great* (London: Atlantic Books, 2007), side 265. Også Richard Dawkins, *The God Delusion* (London: Bantam Press, 2006), henviser til Kants oppgjør med gudsbevisene, selv om Hume gis mer plass, se side 83. Det er for øvrig interessant at en fagfilosof som Bertrand Russell derimot ikke viser til Kants argumentasjon når han begrunner sin ateisme i *Why I am not a Christian* (London: Routledge Classics, 1996 (1957)).
4. Graylings artikkel het “Reasonable bounds”, *New Humanist*, July-Aug. 2006. Richard Dawkins, *The God Delusion*, viser til Graylings artikkel i en fotnote på side 231.
5. Dawkins, *The God Delusion*, side 231.
6. Alvin Plantinga (Oxford: Oxford University Press, 2000), side 5.
7. Kant skrev *Kritikk av den rene fornuft* mot slutten av sitt liv, og inntok i boken andre synspunkter på en rekke områder enn han hadde gitt uttrykk for tidligere. Se eksempler hos Roger Scruton, *Kant. A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2001), side 16-27.
8. Henry E. Allison, *Kant's Transcendental Idealism* (New Haven: Yale University Press, 2004), side 397.
9. Andrew Ward, *Starting with Kant* (London: Continuum 2012), side 107.
10. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 367.
11. Allan Wood, “The Antinomies of Pure Reason” i Paul Guyer (red.) *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), side 245.
12. Sitert fra Paul Guyer og Allan Wood “Introduction” i Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998 (1781/87)), side 67.
13. Guyer og Wood, ”Introduction”, side 66.
14. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 38-45; jfr også Plantinga, *Warranted*, side 10.
15. jfr Plantinga, *Warranted*, side 12.
16. Et viktig poeng for Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 285.
17. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 16. Scruton hevder for øvrig at Kant rett og slett var usikker på hvordan han skulle tilrettelegge dette, side 55.
18. Scruton, *Short Introduction*, side 21.
19. Se for eksempel Ward, *Starting with Kant*, side 36.
20. Kenneth R. Westphal, “Kant's Critique of Pure Reason and Analytic Philosophy” i Paul Guyer (red) *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), side 403-404.
21. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 3.
22. Swinburne, *The Existence of God*, side 2. Se også William Lane Craig og J. P. Moreland, *Philosophical Foundation for a Christian Worldview* (Downers Grove: IVP Academic, 2003), side 464 og Edward Feser, *The Last Superstition*, side 216-217.
23. Til spørsmålet om Humes gudstro, se for eksempel en kort drøfting i Roger Scruton, *A Short History of Modern Philosophy* (London: Routledge, 2002), side 126-128.

24. Scruton, *Short Introduction*, side 67.
25. Lara Denis, "Kant's Criticism of Atheism" i *Kant-Studien*, 94. Jahrgang, 2003, side 204. I innledningen til Camilla Serck-Hanssen i den norske utgaven av *Kritikk av den rene fornuft* (Oslo: Pax Forlag A/S, 2005), side 39, understreker hun også Kants motvilje mot ateismen.
26. Dawkins, *The God Delusion*, side 231.
27. Se for eksempel Ward, *Starting with Kant*, side 110.
28. Linda T. Zagzebski, *Philosophy of Religion. An Historical Introduction* (Oxford: Blackwell Publishing, 2007), side 129.
29. Plantinga, *Warranted*, side 5
30. Se for eksempel Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 423-424.
31. Se for eksempel Torstein Tollefsen, Henrik Syse, Rune Fritz Nicolaisen, *Tenkere og ideer*, (Oslo: Gyldendal Akademisk 2002), side 391.
32. Zagzebski, *Philosophy of Religion*, side 49.
33. Sitat er hentet fra Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 412.
34. Scruton, *Kant. Short Introduction*, side 68.
35. Se for eksempel Robert E. Maydole, "The ontological argument" i William Lane Craig og J. P. Moreland, *The Blackwell Companion to Natural Theology* (Chicester: Wiley-Blackwell, 2012), side 553-592.
36. Swinburne, *The Existence of God*, side 9.
37. Se Michael Peterson, William Hasker, Bruce Reichenbach og David Basinger, *Reason and Religious Belief* (4th ed), Oxford: Oxford University Press, 2009), side 93.
38. William Lane Craig og James D. Sinclair "The kalam cosmological argument" i William Lane Craig og J. P. Moreland, *The Blackwell Companion to Natural Theology* (Chicester: Wiley-Blackwell, 2012), side 101.
39. *Ibid*, side 101-201. Selve sitatet er fra side 101.
40. Peterson m.fl., *Reason and Religious Belief*, side 101; se også Feser, *The Last Superstition*, side 86.
41. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 418.
42. Ward, *Starting with Kant*, side 91
43. Jfr. Wood, "The Antinomies of Pure Reason", side 257-8; Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 358.
44. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 367.
45. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 376.
46. *Ibid*.
47. Plantinga, *Warranted*, side 26.
48. Wood, "The Antinomies of Pure Reason", side 255.
49. Wood, "The Antinomies of Pure Reason", side 256,
50. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 418.
51. Swinburne, *The Existence of God*, side 137.
52. For sin egen del konkluderer Swinburne: "It is very unlikely that a universe would exist uncaused, but rather more likely that God God would exist uncaused", *The Existence of God*, side 152.
53. Alister McGrath, *Why God Won't Go Away* (Nashville: Thomas Nelson, 2010), side 127. Det bør kanskje påpekes at både Lawrence Krauss i boken *A Universe From Nothing* (New York: The Free Press, 2012) og Stephen Hawkings i boken, sammen med Leonard Mlodinows, *The Grand Design*, London: Bantam Books, 2010), vakt oppsikt ved å hevde at naturlovene kan forklare at universet oppsto fra ingenting. (Men hvor kom de fra? Kan de oppstå før det eksisterer natur?)
54. Peterson m.fl., *Reason and Religious Belief*, side 99.
55. Michelle Grier, "The Ideal of Pure Reason" i Paul Guyer (red.) *The Cambridge Companion to Kant's Critique of Pure Reason*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), side 288; Andrew Ward, *Starting with Kant*, side 108-109.
56. Kant skriver ganske kortfattet om dette gudsbeviset, men kommer grundig tilbake til dette i boken *Critique of Judgement*, som utkom i 1890. Se Scruton, *Short Introduction*, side 67.
57. Et interessant eksempel er Allison som knapt skriver noe om dette i sin grundige gjennomgang av Kants filosofi. Han nøyer seg med å skrive spesifikt om det ontologiske og kosmologiske argumentet.
58. Ward, *Starting with Kant*, side 110.
59. Se for eksempel Robin Collins, "The Teleological Argument: An exploration of the Fine-Tuning of the Universe" i William Lane Craig og J. P. Moreland, *The Blackwell Companion to Natural Theology* (Chicester: Wiley-Blackwell, 2012), side 202-281 for en gjennomgang av dette argumentet.
60. Grier, "The Ideal of Pure Reason", side 283-284.
61. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 396; Grier, "The Ideal of Pure Reason", side 280, 284.
62. Allison, *Kant's Transcendental Idealism*, side 364.

63. Peterson m.fl., *Reason and Religious Belief*, side 103.

64. Hitchens, *God is not Great*, side 265.

65. Grier, "The Ideal of Pure Reason", side 282.

66. Vi kan også bruke betegnelsen "materialistisk naturalism" eller "scientisme". Disse finnes i noe ulike versjoner. En svært konsekvent scientist og fysikalist er filosofen Alex Rosenberg, jfr. boken *The Atheist's Guide to Reality* (New York: W. W. Norton & Company, 2011).

SUMMARY: Immanuel Kant is well-known for his rejection of classical arguments for proving the existence of God. He says there exists only three arguments for God – the ontological, the cosmological and the teleological – and argues that they are not convincing. In some literature by new atheists Immanuel Kant's rejection of the evidence of God is used as an argument for atheism – often combined with a reference to David Hume.

But the reference to Kant is unreasonable. First, because Kant explicitly rejected atheism, something Hume did not. Second, because his argument is largely based on his general transcendental philosophy. This philosophical position is questionable and has been met with a variety of arguments. It is also evident that the new atheists that are referring to Kant to a small extent relate to his transcendental philosophy. Third, because Kant's rejection of God's existence have been confronted by good arguments.

This article presents and evaluates the arguments by Kant against the possibility of demonstrating the existence of God by human reason.

Keyword: theistic argumentation, atheism, arguments for the existence of God, Immanuel Kant, New atheists, Kantian philosophy.